

REFERENCES

1. Demianiuk, T. D. (2000). *Novi tekhnologii pozashkilnoho vykhovannia* [New technologies of out-of-school education.]. Kyiv.
2. Knyha kerivnyka pozashkilnoho navchalnoho zakladu: dovid.-metod. vyd. / Uporiad. Z. M. Rudakova, L. M. Pavlova. (2013). [The book of the head of the out-of-school educational institution]: Kharkiv: Torsinh plus.
3. Kovbasenko, L. I. (2006). *Osvitnia polityka derzhavy shchodo tvorchoho rozvytku talanovoyi ta obdarovanoi molodi zasobamy pozashkilnoi osvity* [Educational policy of the state on the creative development of talented and gifted youth through out-of-school education.]. Teoretyko-metodychni osnovy vykhovannia tvorchoi osobystosti v umovakh pozashkilnykh navchalnykh zakladiv : zb. materialiv nauk.-prakt. konf. Kyiv.
4. Kuzyk, O. Ye. (2014). *Suchasnyi postup pozashkilnoi osvity: kontseptsia rozvytku pozashkillia* [Modern progress of out-of-school education: the concept of out-of-school development.]. Lviv.
5. Machuskyi, V. V., Havryliuk V. Yu. (2013). *Formuvannia tvorchoi aktyvnosti starshoklasnykiv u klubakh pozashkilnykh navchalnykh zakladiv* [The formation of creative activity of high school students in clubs of out-of-school educational institutions.]. Bila Tserkva.
6. *Stan ta perspektyvy rozvytku pozashkilnoi osvity v Ukraini : Kruhlyi stil u Verkhovni Radi Ukrainy.* (2007) [Status and prospects of out-of-school education development in Ukraine: Round table in the Verkhovna Rada of Ukraine.]. Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii. № 5. Kyiv.

7. *Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: rek. z osvity. polityky.* (2003). [Educational reform strategy in Ukraine]. Kyiv.

8. Tykhenko, L. V., Nikolaienko, S. I. (2007). *Rozvytok tvorchykh zdbnostei uchnivskoi molodi v osvitno-vykhovni systemi «Mala akademiia nauk Ukrainy»* [Development of creative abilities of student youth in «Small Academy of Sciences of Ukraine» educational system.]. Sumy.

9. Yaremenko, L. (2015). *Osoblyvosti funktsionuvannia ta perspektyvy rozvytku pozashkilnoi osvity v suchasnomu suspilstvi* [Features of functioning and prospects of development of out-of-school education in the modern society.]. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Melitopol.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КОСТЕНКО Лариса Давидівна – доктор педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KOSTENKO Larysa Davydivna – Doctor of Pedagogical Sciences, docent, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

УДК 37 (091) «18/19»

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-205-39-43

ОКОЛЬНИЧА Тетяна Володимирівна –

доктор педагогічних наук, професор,
доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/000-0003-3740-2495>
e-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

ЯКОВЕНКО Сергій Анатолійович –

аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0387-2624>
e-mail: idris@ukr.net

СІМ'Я ТА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІІ ХІХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ
СТОЛІТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕТНОРЕГІОНАЛЬНОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Формування особистості, соціокультурний та, водночас, етнокультурний досвід якої дозволяє їй успішно самоорієнтуватися і самовизначитися у полікультурному середовищі, є важливою педагогічною проблемою сьогодення. Одним із шляхів її реалізації є звернення до власного

народно-педагогічного надбання. Удосконалення сучасного історико-педагогічного знання в умовах нових реалій є нагальною необхідністю. Серед актуальних проблем розвитку і зміцнення української держави важливе місце посідає засвоєння історичного, традиційного досвіду виховання в

родині, адже сім'я була, є і буде осередком суспільних відносин.

Важливим напрямом виховання стає регіоналізація. Вона припускає введення етногеографічного, історико-культурного, духовно-регіонального досвіду конкретної території в зміст і організацію сімейного виховання. Регіоналізація стає механізмом суспільно-економічного та етнокультурного розвитку краю, сприяє становленню етнічної самосвідомості особистості; актуалізує регулятивні механізми культури; забезпечує найважливіше для формування особистості дитини право навчання і виховання рідною мовою, що враховує етнокультурні традиції кожної родини. Виховання може бути механізмом суспільного й культурного розвитку.

Регіональні історико-педагогічні дослідження набувають особливої актуальності та значущості на сучасному етапі у зв'язку з гострою потребою у виробленні нових підходів до дослідження проблем виховання. Окрім того, дослідження питань історії культури в цілому, народної педагогіки вважаємо важливим і необхідним також і в плані об'єктивно існуючих особливостей окремих регіонів, які відрізняються специфікою соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку, серед яких чільне місце посідає й Херсонська губернія.

З огляду на актуальність проблематики, плідним дослідницьким полем є період XIX – першої чверті XX століття – час бурхливих суспільних, політичних, економічних перетворень, які впливали на виховання дітей в традиційній українській сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія становлення інституту сім'ї в XIX – першій чверті XX століття знайшла висвітлення в працях істориків, етнографів, педагогів, зокрема: В. Антоновича, Д. Багалія, М. Драгоманова, О. Лазаревського, Д. Яворницького та інших.

Вивченням проблематики виховання дітей в українських сім'ях займалися сучасні науковці О. Радул (виховання східнослов'янських дітей), Б. Приходько, В. Федяєва, В. Щербина (практика виховання дітей у сім'ях).

Проблеми теорії та практики виховання дітей у сім'ї в контексті етнічної складової опосередковано чи фрагментарно розглянуті в працях учених Н. Калініченко, Б. Ковбас, В. Костів, В. Кравець, О. Кравченко, В. Кузьмінського, Н. Побірченко та ін.

Попри наявні наукові напрацювання щодо проблеми сімейного виховання, проблема вивчення сім'ї та сімейного виховання в Херсонській губернії XIX – першої чверті XX століття крізь призму соціального та

етнорегіонального потребує ґрунтовного вивчення.

Мета статті – розкрити погляди на сім'ю та сімейне виховання в Херсонській губернії (XIX – перша чверть XX століття), опираючись на історичне коріння та традиції українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною структурною одиницею суспільства, що закладає основи ціннісно-мотиваційної сфери особистості, формує її характер, є сім'я – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. Розвиток та виховання дитини розпочинається у сім'ї, в тому середовищі, в якому вона живе і розвивається значний період свого життя – від народження до цілком усвідомленої самостійної життєдіяльності. Сім'я акумулює в собі всі найважливіші ознаки суспільних процесів, економічного та культурного розвитку.

Коріння історії української родини сягає в сиву давнину, адже сім'я з її побутом, укладом життя, виховними звичаями і традиціями, формувалася упродовж історичного розвитку людства.

Сім'я в Україні XIX – першої чверті XX ст. належала до традиційних, для якої властивим було домінування сільського господарства.

Традиційна сільська сім'я, проіснувала до 1920-х рр. Незважаючи на посилення процесів індустріалізації та урбанізації, ще навіть на початку XX ст. на території України 94 % населення було зайнято сільським господарством [5, с. 98]. У жодному іншому типі сім'ї так не збереглися народна ментальність, вірування, культура і побут як у селянській родині. Традиційна сільська сім'я сприяла формуванню першого і найціннішого досвіду – діти набували важливих трудових навичок, засвоювали основні моральні норми та правила поведінки; сприяла досягненню розуміння різних сторін соціального життя та самоутвердження в ньому.

Сім'ю у традиційному суспільстві XIX – першої чверті XX ст. розглядаємо як соціальний інститут з упорядкованим механізмом внутрішніх відносин, із чітко фіксованими обов'язками кожного її члена відповідно до статево-вікового розподілу праці та виховання дітей.

Під вихованням дітей XIX – першої чверті XX ст. розуміємо цілеспрямований вплив на оволодіння духовно-соціальним і трудовим досвідом покоління, за допомогою якого індивіду намагалися прищепити бажані риси та властивості у ході соціально-педагогічної взаємодії дорослих і дітей у процесі їх спільної життєдіяльності.

Найбільше на виховання дитини впливала сім'я. Сімейне виховання багато в чому

визначається особистісними ресурсами сім'ї. Особистісні ресурси, з одного боку, залежать від складу сім'ї (повна або неповна сім'я, багатодітна сім'я тощо), а з іншого (і головним чином) – від стану здоров'я, освіти, індивідуальних інтересів, рівня домагань старших членів сім'ї.

Науковець М. Стельмахович під сімейним вихованням розуміє цілеспрямований вплив батьків на своїх дітей з метою підготовки їх до життя й прищеплення їм різнобічних особистісних інтегрованих якостей [6, с. 18].

Дослідник В. Щербина трактує виховання у родині як певну і послідовну систему відносин, дій, учинків, зумовлених соціальними умовами та обставинами оточуючого середовища з метою збагачення духовними цінностями, вираженими в суспільній моралі, етиці, естетиці, та формування поведінки дітей [9, с. 78].

Сімейне виховання у XIX – першій чверті XX ст. усвідомлювалось як цілеспрямований вплив на розумові, моральні, фізичні сили та здібності дитини, адже впливало на все подальше життя людини. Тому батьки відповідали за вчинки й поведінку своїх нащадків [5].

Особливістю сімейного виховання в українській селянській родині досліджуваного періоду є те, що воно не зводилося лише до передачі дитині морально-етичних, трудових норм, правил фізичного розвитку, а й передбачало практичну реалізацію цих норм та правил, переведення їх у стійку звичку у родинному колі.

Аналіз наукових джерел [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] дозволив дійти висновку, що у XIX – першій чверті XX ст. формується достатньо повне наповнення сімейного виховання: система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, спрямованих на формування світогляду та ціннісних орієнтацій дітей, передання їм соціального досвіду, досягнень попередніх поколінь. У цей історичний період відбувався процес трансмісії родинного виховання у часі: збереження етнокультурних родинних традицій, наступності у вихованні, акцентувалася увага на значенні ролі матері й батька, а також всієї родини у вихованні дитини, формувався оригінальний, національно забарвлений образ дитинства, виховання та соціалізація здійснювалися відповідно до вікових періодів у розвитку дитини та у межах системи цінностей, пов'язаних з народними традиціями в сімейних і суспільних взаєминах.

Зміст, цілі, завдання сімейного виховання XIX – першої чверті XX ст. відображено у народно-філософських поглядах на дитину, табуванні, традиціях, звичаях і обрядах, святах і ритуалах, іграх та іграшках, одязі, народній медицині, харчуванні, досвіді

громадського виховання, трудових та моральних уявленнях, правилах зростання у сім'ї і соціумі, чіткій субординації й етапах переходу від одного вікового періоду до іншого, формах побуту у широкому значенні цього слова.

Сімейне виховання пов'язується з віковим етапом «дитинство». В українському традиційному суспільстві XIX – першої чверті XX ст. соціальна верства «діти» вирізнялась з-поміж інших вікових категорій. Дитинство було періодом життя хлопчиків і дівчаток від народження до 14 років. Поділ за статево-віковими ознаками зумовлював виокремлення відповідних статево-вікових груп дітей: малих дітей (від народження до 7 років), дітей отроцького віку (7–14 років).

На виховання селянських дітей Херсонської губернії впливали культурні, соціальні та етнічні процеси, що відбувалися в цьому регіоні.

У досліджуваному нами історичному періоді населення Херсонської губернії в основному складалося з українців, поляків, євреїв, болгар. На 1850 р. у Херсонській губернії населення українців становило близько 89 % [9, с. 45].

У Херсонській губернії переважно осідали мігранти з Київської, Подільської та Волинської губерній. Так, в Слісаветградському повіті Херсонської губернії у 80-ті рр. XIX ст. було поселено 269 одновірців Бердичівського повіту Київської губернії [8, с. 251].

Зазначимо, що найбільший рух мігрантів у Херсонську губернію здійснювався у період з 1861 по 1887 рр. З 1887 р. процес аграрної колонізації Херсонської губернії почав скорочуватися. З цього часу її територія визнана владою фактично заселеною, а землі, що залишилися, було передано безземельним селянам під постійне проживання [2].

До Херсонської губернії мігрували й болгар. Найчисельніше їх переселення датоване періодом російсько-турецької війни 1806–1812 рр. [9, с. 61]. Разом з ними прибула чимала кількість поляків.

У досліджуваній нами період на територію Херсонської губернії інтенсивним був етнічний потік євреїв. Їх переселення відрізнялося від переселення інших колоністів. Заснування перших єврейських колоній датується 1807 р.; вони розташовувалися переважно на берегах річки Інгулець, що давало їм можливість займатися тими видами діяльності, до яких вони звикли. Євреї боролися за свої права колоністів, проте державні позики були недостатніми, що призвело до неналежних умов існування, голоду, не дотримання умов догляду, харчування, достатнього фізичного розвитку

дітей [9]. Таке становище не могло не вплинути на позицію влади до проблем цих сімей і до середини XIX ст. підвищився рівень їх життя.

У 1850 р. у Херсонській та губернії нараховувалося 7 єврейських колоній. За даними Всеросійського перепису населення 1897 р. кількість євреїв у Херсонській губернії складала 322537 осіб [8, с. 252].

Тенденція до зростання єврейського населення продовжувалася і на початку XX ст., щоправда, меншими темпами і переважно в західних регіонах України.

Переважна більшість населення Херсонської губернії у досліджуваний період проживала в сільській місцевості. Селянство, яке складало основу Херсонської губернії, розподілялось на три групи – державні селяни, незакріпачені селяни та селяни-кріпаки. Кількість останніх була незначною (приблизно 6%). Пояснюється це тим, що землевласники, які не належали до дворянського стану, не могли володіти людьми, тому їм доводилось заселяти свої землі кріпаками-утікачами, іноземними переселенцями, десятниками й вступати з ними в договірні стосунки. Окрім цього, широко використовувалась праця найманих сезонних робітників.

У XIX – першій чверті XX ст. все ж між представниками окремих етносів у результаті культурної взаємодії, починає зникати етнічна ідентичність. Як наслідок – виникають поліетнічні сім'ї, члени якої мали різну національність або етнічну приналежність.

Найголовнішим фактором формування сім'ї було віросповідання. Більшість населення Херсонської губернії були православними християнами, євреї сповідували юдаїзм. Конфесійні заборони були одним із бар'єрів у поширенні міжетнічних шлюбів, тому ступінь їх розповсюдження значною мірою залежав від сили впливу церкви.

Найнепримиреннішим до міжетнічних шлюбів був юдаїзм. Дана релігія суворо забороняла євреям одружуватися з представниками інших вір. За християнськими канонами шлюби з євреями можна було укласти в разі зміни іншовірцем своєї релігії. Такі випадки були на той час поодинокими, про що свідчать рапорти священнослужителів та військових командирів. Зокрема, полковий командир Єлисаветградського полку полковник І. Лехотович у 1834 р. повідомив, що рядовий Шимон Казимирович виявив бажання вступити в християнську віру, аби одружитися [9, с. 99].

Ще одним мотивом до створення міжнаціональних шлюбів була диспропорція чоловічого та жіночого населення, тому нерідко іноземним колоністам доводилося не зважати на національну приналежність партнера по шлюбові, а одружуватися з

представниками інших народностей та національностей.

Практика укладання міжнаціональних шлюбів обмежувалася господарськими умовами, що впливали зокрема на формування міжнаціональних орієнтацій. У цілому різноманітні етнічні прошарки населення не були прихильниками міжнаціональних шлюбів навіть за дружніх відносин з інонаціональним населенням, вважаючи їх укладання небажаним, а в деяких випадках – і ганьбою для сім'ї [2; 6].

Виховання дітей у різних за етнічним складом сім'ях відрізнялося залежно від того, до якої народності належали члени родини. Відмінність між чоловіком та дружиною в сфері соціально-економічних та релігійних відносин найбільше впливало на структуру сім'ї, сімейні звичаї та обряди, що у свою чергу, – на мету, зміст, методи, методи, прийоми і форми виховання дітей у сім'ї.

Найпоширенішою була повна проста сім'я, що складалася з батьків і дітей. Наприкінці XIX ст. спостерігався процес поділу нерозділених сімей, у відносинах між батьками і дітьми спостерігається визнання індивідуальності кожного з членів родини. Навіть на початку XX ст. поняття сімейство, родина, двір, господарство були тотожними і означали сукупність близьких родичів, що жили разом і вели одне господарство.

Найбільш багатодітною була українська селянська сім'я (50,4 % сімей). Середній розмір польських, єврейських, болгарських сімей складав 4–5 чоловік. Середній показник кількості членів сім'ї, за даними Всеросійського перепису населення 1897 р., по Україні становив 5,7 осіб. Відповідний показник у Херсонській губернії становив 5,5. У 1917 р. розмір селянської родини в Україні становив приблизно 5,84 особи на одне господарство. У Херсонській губернії відповідний показник був вищий – 6,22 особи. Але протягом 1920-х рр. середній склад сім'ї помітно зменшився до 4,89 осіб в середньому по Україні і до 5,05 осіб у Херсонській губернії [9].

Нові земельні та майнові відносини прискорили сімейну трансформацію. Жінки і діти отримали однакове з чоловіками право на частку сімейного майна: якщо попередньо поділ селянського майна проводився між синами, то після 1917 р. – в залежності від кількості осіб в родині. Однак, в цілому селянська сім'я чинила протидію спробам компартійної влади зруйнувати її традиційну основу.

Висновок та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, у нашому науковому пошуку виховання дітей у селянській сім'ї XIX – першій чверті XX ст.

розглядаємо як форму виховання, що ґрунтувалося на: досвіді народу у сукупності народних форм, методів, засобів виховання та соціалізації; поєднанні цілеспрямованих, усвідомлених та соціально бажаних дій батьків з повсякденним впливом родинного побуту; взаємодії дітей і батьків у процесі спільної життєдіяльності; спрямуванні на підготовку дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для трудового життя в умовах традиційного суспільства.

Перспективою подальших розвідок напрямку є вивчення особливостей виховання дітей у різних типах сімей в Херсонській губернії (XIX – перша чверть XX століття).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. Київ, 1986. 109 с.
2. Вишневецький О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). *Національне виховання*. Київ, 2010. С. 44.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ, 1993. 590 с.
4. Гнатюк В. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти. *ЗНТШ*. Львів, 1922. Т. 133. С. 174–184.
5. Дяченко Т. Формування картини світу у дітей східних слов'ян. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Кривий Ріг, 2002. 196 с.
6. Стельмахович М. Традиції и тенденції розвитку семейної етнопедагогіки українського народу. Київ, 1998. 48 с.
7. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі. *Шлях освіти*. Київ, 2008. № 1. С. 12.
8. Федяєва В. Практика виховання дітей в українській селянській родині XIX століття. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2011. № 39(2). С. 250–255.
9. Щербина В. Особливості виховання дітей у сім'ї Півдня України XIX століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Херсон, 2013. 188 с.

REFERENCES

1. Vashchenko, G. (1986). *Vykhovnyi ideal* [Educational ideal]. Kyiv.
2. Vyshnievskiy, O. (2010). *Ukrainskyi vykhovnyi ideal i natsionalnyi kharakter (vytoky, deformatsii i suchasni vyklyky)* [Ukrainian educational ideal and national character (origins, deformations and modern challenges)]. *Natsionalne vykhovannia*. Kyiv.
3. Voropai, O. (1993). *Zvychai nashoho narodu: etnohrafichnyi narys* [Customs of our people: ethnographic essay]. Kyiv.

4. Hnatiuk, V. (1922). *Pisnia pro neplidnu matir i nenarodzheni dity* [A song about an infertile mother and unborn children]. *ZNTSh*. Lviv.

5. Diachenko, T. (2002). *Formuvannia kartyny svitu u ditei skhidnykh sloviau. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk* [Formation of the world outlook in children of the Eastern Slavs. Thesis on obtaining a scientific degree of the Candidate of Pedagogical sciences]. Kryvyi Rih.

6. Stelmakhovych, M. (1998). *Tradicii i tendencii razvitiia semejnoi etnopedagogiki ukrainskogo naroda* [Traditions and trends in the development of family ethnopedagogy of the Ukrainian people]. Kyiv.

7. Sukhomlynska, O. (2008). *Pedahohichnyi ideal kriz pryзму teorii morali* [Pedagogical ideal through the prism of the morality theory]. *Shliakh osvity*. Kyiv.

8. Fediaieva, V. (2011). *Praktyka vykhovannia ditei v ukrainskii selianskii rodyni XIX stolittia. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly* [The practice of raising children in the Ukrainian peasant family of the 19th century. Psychological and pedagogical problems of rural school]. Uman.

9. Shcherbyna, V. (2013). *Osoblyvosti vykhovannia ditei u simi Pivdnia Ukrainy KhIKh stolittia. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk* [Features of raising children in the family of the South of Ukraine in the 19th century. Thesis on obtaining a scientific degree of the Candidate of Pedagogical sciences]. Kherson.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ОКОЛЬНИЧА Тетяна Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

ЯКОВЕНКО Сергій Анатолійович – аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

OKOLNYCHA Tetiana Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

YAKOVENKO Serhii Anatoliiovych – postgraduate student of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2022 р.